

Золоті вінки з античних некрополів Північного Причорномор'я

В Музеї історичних коштовностей зберігається невелика група золотих віночків та вінчиків. Вона налічує близько 30 експонатів, більша частина яких фрагментована. Вони надійшли до музею з колекцій кримських музеїв: Бахчисарайського та Керченського історико-археологічних, також Кримського обласного краєзнавчого. Нажаль в документації не було даних про походження цих предметів. Тому виникла потреба встановити їх “паспортні” дані. Для цього опрацьовані архівні матеріали ІА НАНУ, література, де вони, імовірно, могли бути опубліковані. Але лише окремі предмети з цієї групи вдалося атрибуувати: встановити їх приналежність до конкретної пам'ятки. Інша частина залишилася неатрибутованою через те, що в звітах та публікаціях, окрім скупих згадок, нічого не було (в тому числі і зображень), що дало б змогу віднести експонати до тієї чи іншої археологічної пам'ятки. Таким чином, лише окремі предмети з цієї групи мають точні паспортні дані. Вони походять з могильників поблизу с.Заморське та Золоте, некрополів Ольвії, Пантикапею, Херсонесу, Кітею.

Речі, представлені в нашій колекції, пов'язані з поховальним культом. Що стосується вінків взагалі, то, звичайно, вони мали різне призначення. Є такі, що слугували високою нагородою, яку надавали за рішенням народних зборів окремим громадянам поліса чи стороннім особам за особливі “благодіяння” для міста, деякими нагороджували переможців спортивних чи музичних змагань, а іншими – вшановували тріумфаторів. Є також вінки, що призначалися для культових обрядів. Їх виготовляли із різних рослин. Наприклад, на іграх в Олімпії переможців нагороджували вінками з дикої оливи, на Істмі – з сосни чи з селери, на Піфійських іграх вручали вінок з лавра, а на Немейських – з селери чи з неї в поєднанні з сосною.

Традиція одягати на голову померлому вінок у греків теж дуже давня. Їх часто приносили друзі покійного. Лукіан говорить,

що плели такі вінки з яких-небудь квіток в залежності від пори року, але інші античні автори повідомляють, що поховальні вінки сплітали саме з селери (*arium graveolens L.*) – рослини з роду *Arium L.* сімейства зонтичних, яка у греків була священною (згадаємо нагородні вінки з селери, що вручались на спортивних змаганнях). В той час селера була тісно пов'язана і з поховальним культом. На околиці Афін в одній гробниці були знайдені вази з розписом, на якому представлено покійника на поховальному одрі з вінком з листя селери на голові.

Металеві вінки на території Греції в багатих чоловічих та жіночих похованнях відомі починаючи з середини IV ст. до н.е. Такий вінок, як і вінок із справжньої рослини міг бути прижиттєвою нагородною відзнакою, котру особа отримала за якісь видатні заслуги і тому її клали в могилу разом з іншими дорогими йому речами. Що стосується самої традиції надівати золоті вінки покійникам, то існує думка, що вона пов'язана з героїзацією померлого. А місцева аристократія Північного Причорномор'я, перш за все Боспора, перейняла цей звичай у греків.

Металеві вінки імітували різні рослини: дуб, мирт, оливу, лавр, селеру, дуже рідко плющ і відрізнялися за конструкцією та технологією виготовлення.

Якщо нагородні золоті вінки виготовляли досить ретельно, то поховальні – часто робили нашвидкуруч, про що свідчать експонати нашої колекції.

Вінки з нашої колекції можна умовно поділити на два типи. До *першого* з них і найбільш численного відносяться віночки, що складаються з окремих листочків, які кріпилися на стрічку із шкіри чи тканини. У більшості випадків вони імітують листки селери, деякі з них досить точно і детально передають їх характерні особливості, інші (більша частина) – схематично. Вони виготовлялися з тонкої високопробної (в основному 750 проби) золотої пластини (фольга). Вага одного листочка – 0,2-0,4 г. Приєднувались до основи, імовірно, за допомогою клею, про що свідчить відсутність на пластині отворів, крічків на кінцях. Але на думку М.І. Максимової такі листочки могли кріпитися до основи з допомогою дротинки або припаюватися [3, 130-131]. Нам здається це мало імовірно. Припаюватися вони могли лише до металевої основи, яка, звичайно, відсутня, але сліди якої

повинні були б бути помітні.

Те ж стосується і способу кріплення за допомогою дротинки. В нашій колекції таких вінків та їх фрагментів зберігається 16. Всі вони походять з території Боспору. Найбільш “повними” є три екземпляри, два з яких входили до збірки Б.І.Ханенка [6, табл. IX, 629-630]. У складі одного (інв. № ДМ-6006/1-15) – 15 різних за розміром золотих листочків, що дуже реалістично імітують лист селери (табл. I, 2). Вони кріпилися симетрично у напрямку до центру. Деякі з вінків цієї групи посередині, там, де на лобі сходилося листя, мали прикрасу, так звану фронталію. Нею могла бути золота квітка, індикація монети, пластина з яким-небудь зображенням, в золотій оправі напівкоштовний чи коштовний камінь, часто з вирізаним на ньому зображенням (інталія чи камея). Так, фронталія вінка з Заморського могильника (могила № 4, інв. № АЗС-2301/1-6, 2302) складається з індикації монети, від якої по периметру відходять 6 виготовлених з фольги пластинок трикутної форми (табл. I, 3). Обабіч неї – по 3 листочки селери (листя рослини імітовано реалістично) [2, 16-18]. На вінку (інв. № АЗС-2920) зі склепу некрополя Кітея з розкопок Є.О.Молева 1977 р. [4, 78-84], мабуть, теж була подібна фронталія, про що свідчить наявність в ньому 4-подібних до попереднього вінка платівок трикутної форми. Проте через поганий стан збереженості інших пластин, що входять до його складу, цей вінок не піддається повній реконструкції. *Обидва датуються III ст. н.е.*

Аналогічними, мабуть, були вінки, які походять з пограбованого склепа, розкопаного на північно-західній околиці Керчі в 1954 р. В.Д.Блаватським. Від них збереглися прикраси фронтальної частини – дві пластини (одна круглої форми, друга квадратної) з ідентичними сюжетами (інв. № № АЗС-1689-1690) [1, 190, рис. 16, в, з]. Знайдені вони були в різних місцях та, імовірно, прикрашали окремі вінки, що, *датуються II ст. н.е.* Кругла пластина збереглася повністю, квадратна фрагментована (втрачені частково права частина і повністю правий нижній кут). На обох зображено однаковий сюжет: вершник влучає списом у пішого воїна. Зображення динамічні, чіткі, вирізняються точною і докладною передачею деталей, проте теж примітно, що предмети виготовлялися нашвидкуруч для поховання: наприклад, кругла

пластина невдало обрізана, в результаті чого були втрачені деякі деталі, присутні на квадратній (табл. II, 1). Найбільш подібним до вершника на пластинах є образ на мідних монетах Савромата II (176-186 рр.). У публікації [1, 168-192] згадуються і золоті листочки, проте через відсутність докладного опису і, перш за все, зображення нам не вдалося ідентифікувати їх з тими “безпаспортними”, що зберігаються в музеї, і, які, можливо, походять з цієї пам’ятки. Вінки цього типу були поширені на території Північного Причорномор’я у I ст. до н.е. – III ст. н.е.)

До *другого типу* вінків (у нашій колекції їх всього 4) ми відносимо ті, котрі мали металеву основу, до якої окремо виготовлені листочки, кріпилися з допомогою крючка на кінці. Основою слугувала вузька золота стрічка шириною 3-5 мм з пробитими на ній парними отворами. Кінці стрічки звужувалися, сплющувалися у вигляді дроту і загиналися гачками. Останні з’єднувалися з допомогою стрічки на потилиці. Листочки, що за рідким виключенням теж імітують теж листя селери, кріпилися до стрічки таким чином: крючок (черенок) протягувався з лицьового боку основи крізь парні отвори, зроблені в ній, а на звороті загинався і щільно притискувався. Розташовувалися вони на основі симетрично у напрямку до центру (табл. II, 2). Така стрічка-основа заміняла гілку й система кріплення до неї листя була простішою порівняно, наприклад, з вінками з Артюховського кургану, які мають за основу стрижень у вигляді пласкої трубочки, виготовленої з суцільної вузької золотої стрічки. Звичайно, ще до того, як стрічка трансформувалася у трубочку, на неї була покладена золота дротинка. Саме на цю дротинку намотувалися черенки листочків, пропущені через отвори, зроблені в стрижні [3, 41; рис. 4, 5]. Самі листочки на цих вінках більш “цупкі” порівняно з тими, що на вінках з нашої колекції. Але й ці витвори, не дивлячись на те, що вони виготовлені більш ретельно, є також поховальними.

Вінки цього типу теж прикрашалися фронталією. Можливо, вона була на одному з нашої збірки (інв. №№ АЗС-1541/1-4, 1546/1-6), основа якого складається з двох з’єднаних золотим стрижнем стрічок. У місці з’єднання їх, імовірно, і знаходилася фронталія, яка не збереглася.

На жаль, всі вінки цієї групи теж “безпаспортні”. Але,

імовірно, походять з Боспорських пам'яток. Датуються II-I ст. до н.е. Подібні між собою, вони мають аналогії серед знахідок на території Керчі, наприклад, вінок з розкопок 1873 року [7,23].

Ми маємо також предмети, які умовно назвали "вінчиками", котрі, імовірно, символізують вінок (табл. II, 3). В нашому зібранні їх 6 цілих та 6 фрагментованих. Перші, хоч і походять з території Криму, не мають більш точних паспортних даних, другі знайдені в могилі № 39 західного некрополя Херсонесу під час розкопок, здійснених В.М. Зубарем в 1984 році. Всі вони одного типу: смужки овальної форми, кінці яких закінчуються петлями чи крючками. Довжина найкоротшого з них – 90 мм, найдовшого – 133, середня ж близько чи трохи більше 120 мм. Ширина – від 11 до 15 мм. Вага від 0,41 до 0,77 г. Проба золота теж висока – 750 і навіть 958. Техніка їх виготовлення була досить проста: тоненько проковану пластину різали на вузькі смужки, потім проковували ще раз з таким розрахунком, щоб трохи розширити середину. Звужені кінці сплющували у дріт, з якого загинали петлю чи крючок. Їх накладали на лоб, а кінці з'єднували стрічкою чи шнурком. Звичайно, такі речі теж були призначені тільки для поховань, де їх знаходять по одному або по два екземпляри в могилах з трупопокладенням або трупоспаленням. Під час кремації смужки клали в урни після здійснення обряду, бо інакше вони перетворилися б на грудочки металу.

Зроблені з золотої фольги експонати нашої колекції майже всі дуже зім'яті, з розривами, деякі закріплені на поліетилен (бо розірвані на декілька частин), інші колись були приклеєні до планшетів, оббитих оксамитом (на звороті декотрих є залишки клею з ворсинками червоного оксамиту). Цікаво, що на одному вінчику (інв.№ АЗС-1685) помітний ряд вертикально розміщених рисочок шириною в 1 мм, який, скоріше за все, є результатом зіткнення з якимось предметом, а не спеціальною орнаментациєю. Поверхня другого (інв.№ АЗС-1684) спучена, що свідчить про те, що предмет деякий час перебував у вогні, і, імовірно, походить з поховання, здійсненого за обрядом кремації. Фрагментовані пластини з розкопок херсонеського некрополя були також знайдені в декількох різних урнах, тобто походять з поховань, здійснених за таким же обрядом. Вінчики такого типу

зутрічаються в похованнях як елліністичного часу, так і в I-II ст. н.е., і в більшості випадків саме в Херсонесі. Лише поодинокі екземпляри походять з Ольвії, Керчі та Танаїсу. Тому їх можна навіть назвати *“херсонеським типом вінка”*.

Найбільш ранні аналогії цим предметам існують серед етрусських старожитностей VI-V ст. до н.е. Це орнаментовані косими рисочками такі ж само вузькі золоті смужки з крючками. Але Пятишева Н.В. вважає, що мода на подібні речі мала місцеве походження, хоча і не виключена можливість запозичення деяких культових елементів шляхом зв'язків з Сирією та Середземномор'ям в ранній період існування Херсонесу [5,66-67].

Таким чином, нами розглянута невелика група золотих речей з нашої колекції, які походять з античних пам'яток Північного Причорномор'я. Всі вони, на відміну від інших речей, які знаходять в похованнях і якими людина користувалася за життя, є суто поховальними, тобто такими, які виготовлялися тільки для померлих. Але не дивлячись на те, що робилися вони часто нашвидкуруч, з використанням невеликої кількості металу, через що дуже тоненькі, легкі і тому погано збереглися, нам здається, що окремі з них все-таки можна віднести до речей, виготовлених з вишуканим естетичним смаком.

Ці експонати також є окремою і своєрідною категорією предметів, які розширюють нашу уяву про ювелірне мистецтво Північного Причорномор'я, адже всі вони зроблені місцевими майстрами, які могли виконувати на замовлення і дуже складні речі, що потребували тривалого часу, і предмети, котрі треба було зробити потягом декількох днів, а, можливо, і годин.

Література

1. Блаватский. В. Д. Раскопки Пантикапея в 1954-1958 гг.//СА.-1960.-№2. – С.190; рис.16,в,г (золоті бляшки).
2. Корпусова В.Н. Могильник III-IV вв.н.э. у с. Заморское//Археологические исследования на Украине в 1967 г.-К.,1968.
3. Максимова М.И. Артоховский курган. – Л., 1979.
4. Молев Е.А., Шестаков С.А. Некрополь Китея (по материалам раскопок 1972-1985 гг.)//Вопросы истории и археологии Боспора (межвузовский сборник научных трудов).- Воронеж-Белгород, 1991.-С.78 – 84.- Рис.7.
5. Пятышева Н.В. Ювелирные изделия Херсонеса. Конец IV века до н.э.– IV в.н.э. //Труды ГИМ. – М.,1956.
6. Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К.,1907. – Вып. VI.
7. ОАК за 1875 г. – Спб., 1878.

Табл. I. 1-2 – поховальні вінки з колекції Б.І. Ханенко, що мали за основу стрічку зі шкіри чи тканини.
 3 - поховальний вінок з поховання № 4 могильника поблизу с. Заморське, Ленінський район, Крим.

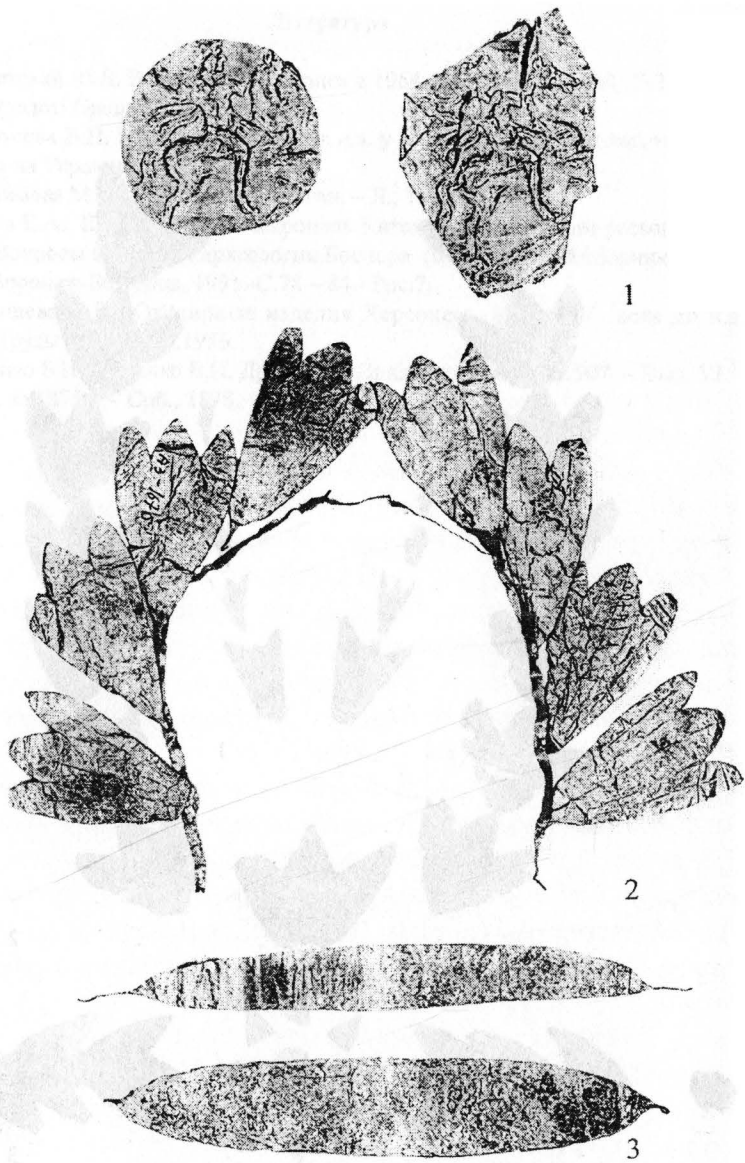

Табл. II. 1 - пластины – прикраси фронтальної частини вінків зі склепу на території Керчі.
 2 - поховальний вінок невідомого походження (Крим?) з основою – золотою стрічкою.
 3 – поховальні вінчики невідомого походження (Крим?).